

Відчувалося, що назрівають грізні часи, які висунуть на передній план питання про долю Російської імперії і народів, які її населяють. Міхновському боліла Україна, і він прагнув до того, щоб на крутому повороті історії, до якого людство стрімко наближалось, вона знову не була ошукана. У кінці 1912 р. «Сніп» зробив такий прогноз на майбутнє: «Українство вступає в новий фазис життя. Є вже багато ознак того, що йому прийдеться вести боротьбу за самоохорону не тільки з урядовою політикою і правими елементами других народностей, а й з ліберальними, і навіть демократичними колами других національностей, особливо московської»⁶⁴. Саме такою оцінкою майбутнього і пояснюється платформа Міхновського, з якою він вів передвиборну агітацію: «З нашого національного становища не те важно, які саме москалі будуть у Думі Державній, а те — чи будуть в ній українці»⁶⁵. Ця позиція суперечила настроям українських лібералів, які погоджувалися підтримувати на виборах усіх, хто висловлював симпатії «українській справі».

У напруженій передвоєнній обстановці М. І. Міхновський продовжував роботу по згуртуванню української інтелігенції, вихованню у кращих її представників чіткого національного світогляду. У 1912—1913 рр. він активно співпрацював у харківському «Товаристві ім. Квітки-Основ'яненка». Поліція не без підстав підозрювала М. І. Міхновського і деяких інших членів УНП у використанні цього товариства для пропаганди самостійницьких поглядів. Там «часто читаються доповіді мазепинського спрямування»⁶⁶, — записав у своєму донесенні поліцейський чиновник. Серед членів «Товариства ім. Квітки-Основ'яненка» були Г. М. Хоткевич, Х. О. Алчевська, Х. Д. Алчевська, Ф. М. Сумцов, С. С. Паночіні, Є. Любарський-Письменний, інші відомі представники харківської інтелігенції⁶⁷. Ще у 1911 р. Є. Х. Чикаленко звинувачував М. І. Міхновського, що його невиважена політична лінія «відлякує» харків'ян від «українства» і що досі у Харкові нема жодної української книгарні, не кажучи вже про газету»⁶⁸. А вже у 1912 р. у місті діяла книгарня української літератури, причому, у її утворенні і організації роботи найактивнішу участь брали саме члени «Товариства ім. Квітки-Основ'яненка» на чолі з М. І. Міхновським. Книгарня значно розширила можливості членів «Товариства», їх вплив на міську інтелігенцію. Нагадаємо також, що саме на 1912 р. припадає видання М. І. Міхновським часопису «Сніп». У той же час участь українських радикал-демократів у громадсько-політичному і культурному житті Харкова була незначною.

(Далі буде)

⁶⁴ Сніп. — 1912. — 16 груд.

⁶⁵ Там же. — 9 верес.

⁶⁶ Харківський облдержархів, ф. 3, оп. 287, спр. 5349, арк. 5, 13.

⁶⁷ Там же, ф. 488, оп. 1, спр. 2, арк. 6.

⁶⁸ Чикаленко Є. Х. Щоденник (1907—1917). — С. 300.

Р. Я. Пиріг (Київ), Ф. М. Проданюк (сміт Буча Київської обл.)

Павло Скоропадський: штрихи до політичного портрета

Серед історичних діячів, винесених на гребінь політичних подій у роки революції та громадянської війни на Україні, й досі однією з найменш висвітлених залишається постать «ясновельможного пана гетьмана»

Павла Скоропадського. Навіть у десяти томній «Історії Української РСР» його характеристика обмежена одним реченням — багатий український поміщик, царський генерал, монархіст¹. Дійсно, правління Скоропадського було нетривалим, але вирвати цю сторінку з історії було б відступом від правди, яких і без того чимало у нашому минулому.

Про рід Скоропадських можна знайти чимало відомостей у працях українських і зарубіжних істориків. Зрозуміло, що більше уваги вони приділяли Івану Скоропадському — гетьману України. Сталося так, що Іван не мав синів, а тільки дочок. Тому єдиним продовжувачем роду Скоропадських став його брат Василь. З представником цієї лінії Петром Івановичем, чернігівським поміщиком, у 1843 р. познайомився Т. Г. Шевченко. Поет не раз приїздив до Скоропадського в село Григорівку. В результаті цих зустрічей з'явився сатиричний вірш «П. С.», в якому Шевченко так змалював свого знайомого:

«У світі ходить між панам,
І п'є горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку.
...Та ще в селі своїм дівчаток
Перебирає. Та спроста
Таки своїх байстрят з десятків
У год подержить до хреста».

3 (16) травня 1873 р. у Петра Івановича народився син, якого нарекли Павлом. Його батькам належали села Тростянець, Ярошівка і Восковці Прилуцького повіту на Полтавщині та села Полошки, Дунаєць і Кубаров у Глухівському повіті на Чернігівщині. Їх власністю був і Тростянецький парк, який справедливо вважався взірцем садово-паркової культури на Лівобережній Україні².

За звичаєм, що побутував у сім'ях багатьох українських поміщиків, десятирічного Павла везуть у Москву, наймають для нього кращих вчителів, які мають допомогти хлопцеві пройти програму гімназії. Згодом його віддають до Пажеського корпусу³.

Коли почалася російсько-японська війна, Скоропадський добровільно йде на фронт, де його призначають командиром сотні 2-го Читинського полку. За виявлений у боях героїзм він отримав золоту зброю. Після повернення у 1907 р. з Далекого Сходу Скоропадського призначають флігель-ад'ютантом царя, а потім — командиром 20-го Фінляндського полку. У 1912 р. він отримує звання генерал-майора і стає командиром лейб-гвардії кінного полку; під час першої світової війни — командир 1-ї бригади 1-ї гвардійської кавалерійської дивізії. В січні 1917 р. генерал-лейтенант Павло Скоропадський приймає командування 34-м армійським корпусом, де вперше зіткнувся з українським національним рухом.

Щоб зрозуміти громадянську позицію людини, яка через рік стане на чолі Української держави, слід дати відповідь на низку запитань. Чи був Скоропадський патріотом свого народу? Чи брав яку-небудь участь в українському русі? Чи, може, хоч співчував йому? Спершу звернемося до свідчень нашого героя, у яких він визнає, що ніколи не брав участі в новітнім українським русі, а коли в березні 1917 р. вперше довідався з «Киевской мысли» про українську демонстрацію, то подумав, що це «робота ворогів з метою завести розбрат в нашому тилу»⁴.

Мабуть, можна погодитися із Святославом Доленгою, який писав: «Не був він (Скоропадський) Українцем і тоді, коли згадував про

¹ Історія Української РСР. У 8-ми т., 10-ти кн.— К., 1977.— Т. 5.— С. 296—297.

² ЦДІА України, ф. 1219, оп. 1, спр. 487, арк. 1.

³ Там же, спр. 497, арк. 4.

⁴ Уривки спогадів П. Скоропадського // Хліборобська Україна.— Т. 7.— С. 3.

свого предка гетьмана Івана, так як не були Татарами князі Юсупови, що виводилися від славного князя Юсуфа-Мурзи, і князі Мещерські, що походили від Бахмета Уйсеновича»⁵. П. Скоропадський «і по народженню, і по вихованню, і по службі належить цілковито до тієї частини російського дворянства, яка робила кар'єру при дворі». Таку характеристику дав генералові його товариш М. Могилянський⁶.

Однак такі узагальнення поглядів П. Скоропадського до початку 1917 р. закономірно підштовхують до іншого запитання: чому ж саме він займається створенням першої регулярної української військової частини — 1-го Українського корпусу? Необхідно зауважити, що весною 1917 р. український національний рух набирає поширення в армії, іде масове виникнення українських військових клубів, а в Мінську утворюється Українська фронтова рада для військ Західного фронту на чолі з Симоном Петлюрою. Одночасно почав діяти Військовий комітет для формування українських військових частин. Ідеї організації армії за національним принципом були схвалені I Всеукраїнським військовим з'їздом, що проходив у травні 1917 р. в Києві.

Однак, якщо серед солдатів була значна кількість українців (на I Всеукраїнському військовому з'їзді 700 делегатів представляли 1.580.702 солдатів-українців у російській армії, на флоті і в тилу), то серед офіцерів їх було значно менше, а серед генералів — одиниці⁷. Тому новоутворений комітет не міг не звернути увагу на командира 34-го корпусу і дав доручення своєму представникові при ставці Південно-Західного фронту В. Скрипчинському переконати П. Скоропадського в тому, що в нього є всі можливості стати видатним українським діячем та в необхідності українізації його корпусу. Генерал скептично зустрів ці пропозиції. Слід зазначити, що національні військові частини вже були в російській армії. З дозволу Тимчасового уряду активно йшло формування польського корпусу генерала Довбор-Мусницького, існували латиські військові частини.

В. Скрипчинський, не зумівши умовити Скоропадського у необхідності українізації корпусу, звернувся за допомогою до генералів Духоніна та Корнілова. Йому вдалося переконати останніх у необхідності проведення українізації військових частин, посиляючись на рішення Військового з'їзду, що найкращим способом підтримки свідомої дисципліни може бути велика спільна об'єднуюча ідея національного відродження. Вирішальне значення щодо зміни ставлення Скоропадського до українізації 34-го корпусу мала позиція генерала Корнілова, який, оцінюючи український рух, говорив: «Все це пусте. Головне — війна. Все, що в таку хвилину може збільшити нашу силу, ми повинні брати. Що ж до Української ради, то пізніше ми все це розберемо»⁸.

Українізація 34-го корпусу почалася у серпні 1917 р. Саме в цей час він отримує нову назву 1-го Українського корпусу. До його складу входили вісім полків, що були об'єднані у дві дивізії. Полки отримали українські назви, зокрема 1-й — київський ім. Богдана Хмельницького; 2-й — стародубський ім. гетьмана Скоропадського; 3-й — полтавський ім. гетьмана Сагайдачного; 4-й — чернігівський ім. гетьмана Полуботка і т. д.

Починаючи з серпня 1917 р., зростає авторитет першого українського генерала. Особливо він стає популярним серед заможного населення України та Вільного Козацтва. Цілком закономірно Всеукраїнський з'їзд Вільного Козацтва, що проходив 16—20 жовтня 1917 р.

⁵ Доленга С. Скоропадщина. — Варшава, 1934 — С. 16.

⁶ Могилянський М. М. Трагедія України // Архив Русской революции. — Берлін, 1923. — Т. II. — С. 91.

⁷ Стефанів З. Українські збройні сили в 1917—1921 рр.: Воєнно-історичний нарис. — Коломия, 1935. — Ч. 1. — С. 39.

⁸ Хліборобська Україна. — Відень, 1923. — Т. 7. — С. 10.

в Чигирині, обирає його членом Генеральної ради та отаманом усього Вільного Козацтва.

Жовтневі події у Петрограді Скоропадський зустрів вороже. У жовтні 1917 р. корпус генерала Скоропадського не дав можливості 2-му гвардійському корпусу, який знаходився під впливом більшовиків, прийти на допомогу виступу солдатів і робітників міста Києва. За його наказом були роззброєні революційні полки і вислані в Росію. Завдяки діям Скоропадського Центральна Рада змогла зберегти свою перевагу у місті. Незважаючи на цю заслугу перед Радою, він зустрів в українському уряді холодне ставлення до себе, яке ширилося й на корпус. Зокрема, йому не надавали належної допомоги у забезпеченні війсьним спорядженням. Підозрюючи в особі Скоропадського майбутнього «Бонапарта», Генеральний секретаріат змусив його передати командування корпусом генералові Гандзюку і на певний час відійти у тінь⁹.

Невідомо, як склалася б доля колишнього царського генерала, який оселився на Хрещатику в одній з невеличких квартир, коли б весною 1918 р. на Україні в результаті німецько-австрійської окупації різко не змінилась політична ситуація. Однією з характерних ознак цього було падіння авторитету Центральної Ради, розчарування частини населення у демократичних формах правління та прагнення мати сильну виконавчу владу. По всій Україні проходять з'їзди та збори землевласників, що вимагають передати владу в одні міцні руки та скасувати земельний закон. Німецьке та австрійське командування на Україні майже не звертає уваги на Центральну Раду та її уряд. А австрійський посол на Україні граф Форґач навіть висловив побажання замінити український уряд німецьким генерал-губернаторством¹⁰.

Весною 1918 р. в Києві утворюється «Українська Народна Громада» (УНГ), яка об'єднує в своїх рядах землевласників та колишніх військових. Серед членів Громади значну кількість становили старшини 1-го Українського корпусу та козаки Вільного Козацтва, а її головою став Скоропадський. Варто звернути увагу читачів на один принциповий момент. УНГ об'єднувала у своїх рядах монархічні кола населення України, але поряд з ним мала досить привабливу, виразно національно забарвлену програму. Вчитаймося в її основні положення: «Автократична або большевицька форма правління недопустима... Кожний може виражати свої думки усно або письмово й має право поширювати їх з допомогою преси або іншим способом... Землю дістануть в першій мірі безземельні селяни й козаки, які своїми грудьми обороняли Україну перед зовнішніми й внутрішніми ворогами. ... Охорона інтересів робітників і їх державне страхування»¹¹. Ще показовішими були статті програми, які стосувались питань освіти: «В народній школі освіта ведеться українською мовою. В гімназії мову викладання визначають батьки більшістю голосів, а в університетах — професорські колегії»¹². Головна причина явної суперечності між програмними положеннями Громади та її практичною діяльністю полягала в намаганні залучити до організації широкі кола населення України.

УНГ налагодила тісні стосунки з Партією українських хліборобів-демократів, через лідерів цієї партії братів В. і С. Шеметів, М. Міхновського та В. Липинського. Поряд з цим керівництво Громади починає консультації з німецьким командуванням з питань державного перевороту.

Добре розуміючи неможливість тривалого окупаційного режиму на Україні, німці також починають готувати зміну державної влади на українських землях. Новий уряд передбачалося утворити у формі

⁹ Дорошенко Д. Історія України.— Ужгород, 1932.— Т. 1.— С. 204, 376—378.

¹⁰ Полонська-Василенко Н. Історія України. 1900—1923 рр.— К., 1991.— Кн. 4.— С. 77.

¹¹ Вісті закордонної преси.— 1918.— 20 черв.

¹² Там же.

диктатури, з твердою владою, без народного представництва, принаймні на перший час. Кандидатами у диктатори були визначені Є. Чикаленко, М. Міхновський та П. Скоропадський. Кандидатура Є. Чикаленка, багатого поміщика і відомого громадського діяча, незабаром відпала через небажання самого кандидата¹³.

Фактично доля Центральної Ради, УНР та її уряду була вирішена на нараді 24 квітня 1918 р., що відбулася в резиденції начальника штабу німецьких військ на Україні генерала Гренера. Німецький посол в Україні барон Мум, австрійський посол граф Форгач, військові аташе разом з командуванням окупаційними військами остаточно вирішили питання про кандидатуру майбутнього диктатора. Перевагу віддали Павлу Скоропадському.

Були вироблені також попередні умови, які він мав визнати:

«1. В часи перебування австро-угорських і німецьких військ на Україні ніяка українська армія не може формуватися. Може тримати винятково лише поліцейські відділи за порозумінням з обома командуваннями.

2. Для всіх злочинів супроти союзних військ установлюються німецькі й австро-угорські польові суди. Українська юстиція має бути забезпечена проти терору політичних організацій.

3. З усіх державних установ мають бути усунені неблагонадійні елементи. Всі земельні та інші надзвичайні комітети мають бути розпущені й замінені нормальними державними або земельними органами.

4. Якщо на Україні нема військових, судових законів, то вони мають бути замінені відповідними законами Центральних держав.

5. Всі розпорядження, що гальмують торгівлю харчовими і сирими продуктами, мають бути скасовані на користь Австро-Угорщини та Німеччини. Особливо має бути допущена вільна торгівля під сильним контролем союзників і українського уряду, а всі заборони вивозу й залізничний контроль мають бути скасовані. Має бути встановлений один спільний контроль на кордоні.

6. Аграрне питання має бути розв'язане через відновлення приватної власності й виплату за розділену між ними землю. В інтересах здатності сільського господарства до експорту великі земельні господарства мають бути збережені до певних, зазначених в законі меж.

7. Фінанси й валютне питання мають регулюватися на основі взаємного порозуміння»¹⁴.

Чому ж перевага серед кандидатів була надана Павлові Скоропадському? Зрозуміло, що німці врахували те, що він — нащадок гетьмана України, користувався підтримкою Вільного Козацтва, був генералом колишньої царської армії. Однак вирішальне значення мали його тісні контакти з німецьким командуванням та підтримка Союзу земельних власників. Генерал Гренер провів зустріч із Скоропадським і ознайомив його з попередніми умовами німецького та австрійського командування. Після визнання всіх висунутих вимог почалася практична підготовка до державного перевороту. Перед Українською Народною Громадою було поставлено завдання заручитися підтримкою політичних партій України та підготувати видимість «законної» зміни державної влади. Все інше взяло на себе німецьке командування. Слід відзначити, що Скоропадський зміг заручитись підтримкою тільки Української демократично-хліборобської партії, яка відбивала інтереси заможного селянства, та Союзу земельних власників. Саме ці дві партії і скликали Хліборобський конгрес.

Першим кроком боротьби з Центральною Радою, що здійснило німецьке командування, було опублікування наказу фельдмаршала Ейхгорна про введення з 25 квітня 1918 р. німецьких польових судів

¹³ Полонська-Василенко Н. Назв. праця.— Кн. 4.— С. 77.

¹⁴ Дорошенко Д. Назв. праця.— Т. II.— С. 31—32.

на Україні. Через кілька днів вони роззброїли Першу українську (синю) дивізію і оточили казарми січових стрільців¹⁵, а 28 квітня німецькі солдати зробили обшук в приміщенні Центральної Ради і заарештували ряд міністрів УНР¹⁶. У понеділок, 29 квітня, в Київському цирку зібрався Хліборобський конгрес, який обрав з благословення німецького командування гетьманом Скоропадського, а той проголосив утворення Української Держави¹⁷.

Що приніс на українські землі новоявлений гетьман? Чи був це справді, як говорить В'ячеслав Липинський в «Листах до братів хліборобів»: «Традиційно-національний монарх, що персоніфікував волю свого народу й повернув на приналежний йому з давен-давня кров'ю предків освячений, батьківський уділ»?¹⁸. А, може, з'явився новий український Наполеон, який хотів перемогти розбурхану стихію в ім'я ідеалів порядку, чи намагався, за висловом Дмитра Донцова, «повторити бонапартівський експеримент на українських землях»?¹⁹.

Загальновідомо, що для становлення будь-якої держави замало її проголошення. Потрібно, щоб за ним стояла відповідна сила. Чи мав Скоропадський таку силу? Ні, якщо не зважати на ті 300—400 чол., що налічувала Громада. Тому незалежно від того, які плани ставив перед собою гетьман, провести самостійну політику він не міг. Прийшовши до влади за допомогою німців та не маючи твердої підтримки політичних кіл України, Скоропадський змушений був тривалий час узгоджувати свої дії з німецькими генералами.

Допомога німецьких і австро-угорських військ Скоропадському в державному перевороті лягла тягарем на український народ, адже гетьман дав згоду на вивіз з України значної кількості продовольчих товарів та сировини: до 11 млн. пудів живої ваги худоби; 300 тис. овець; 1 млн. гусей і 1 млн. іншої птиці; 400 тис. пудів сала і 60 тис. масла і сиру; щомісячно 200 тис. пудів м'ясних ковбас; 2500 вагонів яєць; 20% спирту виробництва 1918—1919 рр. Крім того, 11 тис. вагонів спеціальних сортів дерева; 750 тис. пудів прядива; 38,5 млн. пудів залізної руди; 3 млн. пудів марганцевої руди; 1 млн. штук сирих шкір; 250 тис. пудів тютюну і т. д.²⁰ Всі ці товари необхідно було відібрати в українського народу, а зробити це без застосування сили було неможливо.

29 квітня була опублікована гетьманська «Грамота до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України». Перший з цих документів сповіщав: «Як вірний син України я вирішив взяти на себе всю повноту влади. Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України. Управління Україною буде проводитися через посередництво призначеного мною кабінету міністрів. Центральна і Мала ради, а також всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі міністри і товариші міністрів (заступники.— Авт.) звільняються»²¹. Здавалося б, як не повірити доказам Скоропадського, що він відновлює старі українські закони, адже його повний титул в офіційних звертаннях — «Ваша світлість, Ясновельможний Пане Гетьмане» — та й скорочений титул звучить не менш мелодійно. Але чому ж тоді текст «Законів про тимчасовий державний устрій України»

¹⁵ Маляревский П. Павел Скоропадский — гетьман всей Украины.— К., 1918.— С. 15.

¹⁶ Левицький В. Українська державна путь.— Львів, 1933.— Ч. 1.— С. 59.

¹⁷ Робітнича газета.— 1918.— 3 трав.

¹⁸ Хліборобська Україна.— Відень, 1925.— Кн. 2.— С. 10—11.

¹⁹ Донцов Д. Підстави нашої політики.— Відень, 1925.— С. 10.

²⁰ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины.— 1918.— 23 сент.

²¹ Винниченко В. Відродження нації.— Київ; Відень.— 1920.— Ч. III.— С. 23.

майже повністю збігається з основним законом Російської імперії від 23 квітня 1906 р.²²

Після державного перевороту в Україні відновлювалася політична система царської Росії. Українська держава була розділена на губернські староства: Київщина, Волинь, Поділля, Чернігівщина, Полтавщина, Катеринославщина, Харківщина, Херсонщина і Таврія. Губернським старостам були надані повноваження колишніх царських губернаторів, а 1 серпня 1918 р. Скоропадський затвердив закон «Про установа в Києві управління столичного отамана» (мав права колишнього російського градоначальника).

В «Грамоті до всього українського народу» гетьман обіцяв: «Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увага буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці»²³. Але все закінчилось тільки зміною назв залізниць, а саме: «Південно-Західна» — на «Правобережну», «Південна» — на «Слобідську» та «Катерининська» — на «Запорізьку»²⁴. Економічне становище залізничників не тільки не поліпшилось, а значно погіршилось. Вони більше двох місяців не одержували заробітну плату. 15 липня 1918 р. припинили роботу Коростенський, Сарненський і Здолбунівський залізничні вузли, а через декілька днів почався загальноукраїнський страйк залізничників²⁵. Він набув яскраво вираженого політичного характеру. Гетьман намагався будь-що придушити страйк. З цією метою він затвердив 19 липня 1918 р. рішення Ради міністрів про відновлення на Україні дії царського закону від 2 грудня 1905 р. про суворі покарання за участь у страйках. На основі цього закону гетьманська варта, разом з німецькими та австрійськими військами, вдалася до жорстоких репресій проти страйкарів. Репресії та голод примусили залізничників України стати до роботи.

Грамота гетьмана торкалася й земельного питання. Відмінявся земельний закон, прийнятий Центральною Радою. Повністю відновлювалися права приватної власності на землю. Фактично це означало повернення селянами землі та сільськогосподарського інвентаря колишнім власникам. Для здійснення цих заходів по селах роз'їжджали каральні загони. Поряд з ними діяли спеціальні німецькі та австрійські військові частини. Зрозуміло, що довго терпіти таке становище селяни не могли. По всій Україні прокотилась хвиля стихійних селянських повстань²⁶.

З перших днів перевороту Скоропадський приступив до виконання тієї частини грамоти, де, зокрема, говорилося: «Я буду твердо стояти на сторожі порядку і законності в Українській Державі, буду домагатися негайного виконання всіх державних розпоряджень і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами»²⁷. Гетьман і його уряд почали душити демократичну пресу в Україні. Були заборонені друковані органи УПСР — «Боротьба» та Селянської Спілки — «Народна Воля». В Харкові заборонено видання «Мисль народу», в Одесі — «Земля і Воля», в Катеринославі — «Наш луч», в Херсоні — «Дніпро», в Сумах — «Луч» та інші. «Робітнича газета», «Нова Рада», «Літературно-Науковий Вістник» та інші часописи потрапили під нечувану цензуру. Заборонялися критика уряду, проведення зборів, мітингів та маніфестацій. Навіть кооперативи не

²² Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний // Революция на Украине по мемуарам белых. — М., 1930. — С. 37.

²³ ЦДАЖР України, ф. 1064, оп. 2, спр. 1, арк. 18—19.

²⁴ Державний вістник. — 1918. — 21 трав.

²⁵ Історія Української РСР. — С. 311.

²⁶ Верстюк В. Ф. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні. 1918—1921. — К., 1991. — С. 10—14.

могли довгий час проводити свої збори. Були розігнані земельні комітети²⁸.

В Україні змінилася не тільки політична ситуація, а й позиція політичних партій. Скоропадський прийшов до влади за допомогою Української Народної Громади, Союзу земельних власників, а також з волі окупантів. Однак він не дістав підтримки від українських партій (українських соціал-демократів, есерів, самостійників), а без них годі було й думати про побудову самостійної Української держави. Підтримку гетьману надали октябристи, кадети та російські монархічні партії. При розгляді їх позиції закономірно виникає запитання: чи прагнули вони до побудови незалежної України? Може, цього хотів М. М. Воронович — голова зборів, що обрали гетьманом Павла Скоропадського? Мабуть ні, тому що колишній царський губернатор Бессарабії ніколи не був прихильником українського національного руху. Навряд чи в цьому гетьману допомагав його уряд. Міністерство це (кабінет Ф. Лизогуба.— *Авт.*) ніколи не було сепаратистським або антиросійським.

Скоропадський весь час знаходився між двох вогнів. Українські політичні партії не підтримували його і звинувачували в прагненні відновити «єдиную и неделимую». Російські монархічні кола та Союз земельних власників звинувачували його в сепаратизмі, в тому, що він заради особистої кар'єри не зупинився б і перед відокремленням «Малоросії від Росії». Цікаву точку зору з цього приводу висловив товариш гетьмана Іван Наживін: «Я не вірив і не вірю цьому. Треба ж було якось викручуватися, щоб зберегти хоч декілька губерній від червоної пожежі, божевілля та злочинів»²⁹. Заслугує на увагу і той факт, що коли делегація Союзу земельних власників поставила питання про сепаратизм Скоропадського, то той відповів: «Да, господа, я, конечно, стою за самостийною Украину. Но эту самостийную Украину, когда придет время, я положу к ногам Его Императорского Величества!»³⁰.

Прийшовши до влади, Скоропадський чітко визначив своє ставлення до більшовиків, анархістів та російських лівих есерів, спрямувавши проти них весь репресивний апарат. Однак після того як від участі в уряді відмовились українські політичні партії, дісталось і їм. Були заборонені з'їзди, конференції і збори цих партій. Гетьман заборонив скликати II Всеукраїнський селянський з'їзд. За його вказівкою на організаційне засідання прибули німці з гетьманцями і силою зброї розігнали селянських депутатів. Президію і членів мандатної комісії з'їзду заарештували і кинули до в'язниці³¹. Така доля чекала й делегатів Всеукраїнського територіального робітничого з'їзду³². Репресії посипались і на Вільне Козацтво. У травні 1918 р. у «Відручному листі Гетьмана Всієї України до міністра військових справ» було повідомлено про те, що «всі приватні і вільно-козачі організації, київський відділ і печатки об'являються недійсними, також і посвідчення видані ними»³³.

Прекрасно розуміючи значення для держави міцної армії, Скоропадський вжив всіх заходів для того, щоб деполітизувати карні та військові відомства. З цією метою 1 серпня 1918 р. він затверджує закон «Про політично-правове становище служачих Військового відомства». Згідно з цим законом, військовим заборонялося «входити до складу і брати участь в будь-яких спілках, гуртках, товариствах, пар-

²⁷ Винниченко В. Назв. праця.— Ч. III.— С. 23—24.

²⁸ Христюк П. Українська революція: Замітки і матеріали.— Нью-Йорк, 1921.— Т. 3.— С. 15—17.

²⁹ Наживін И. Записки о революции.— Вена, 1921.— С. 156.

³⁰ Там же.— С. 156—157.

³¹ Христюк П. Назв. праця.— С. 15.

³² ЦДАЖР України, ф. 1325, оп. 1, спр. 1, арк. 253.

³³ Державний вістник.— 1918.— 2 черв.

х, радах, комітетах та інших організаціях, що мають політичний характер». Військовим суворо заборонялося знаходитися на мітингах і нifestаціях. Це дало можливість гетьману на певний час ослабити лив політичних партій на військові частини та зміцнити дисципліну³⁴.

Розглядаючи діяльність Павла Скоропадського, слід вказати на , що визначальною рисою гетьмана була слабкість характеру та відтність сильної волі³⁵. Це привело до того, що він підкорявся впливу іборобів та російських монархічних партій і дуже часто плив за чією політичних подій, не оцінюючи інтересів більшості населення країни — селянства, та без особливого протесту терпів господарюння німців і австрійців на українських землях.

Тільки розмах повстанського руху на Україні змушує його зватись на затвердження тимчасового земельного закону, який обмеував земельне володіння 25 десятинами. Однак і цей захід, на який зажився гетьман, протримався короткий час. Поміщики починають ізко виступати проти таких обмежень і змушують його 8 липня 1918 р. ідписати «Закон про засоби боротьби з розрухою сільського господарва». Статті названого закону передбачали «надати губерніальним емельним комісіям право видання обов'язкових постанов про примуове використання живого і мертвого сільськогосподарського інвентаря ласників, котрі не вповні використовують його у власних господарствах, для перевозок, що мають державне значення»³⁶. Цим же комісіям надавалося право встановлювати податки та примусово залучати до сільськогосподарських робіт місцеве населення. Цей акт фактично узаконював на Україні панщину, а тих, хто порушував його, уряд міг заарештувати до трьох місяців чи накласти штраф до 500 крб.

Та поміщикам і цього виявилось замало. Під їх тиском гетьман 15 липня 1918 р. затверджує «Закон про передачу хліба врожаю 1918 р. в розпорядження держави». На основі цього закону «вся кількість хліба, за винятком запасу, який визначається міністром продовольчих справ для харчування та господарських потреб, поступає в розпорядження держави»³⁷. Гетьманський закон фактично залишав селянство напризволяще, тому що «під хлібом розумілося жито, пшениця, просо, квасоля, горох, кукурудза, ячмінь і овес, всякого роду борошно, висівки, крупи та відходи продуктів з названого хліба, а також масляні насіння і всякі жмихи»³⁸. У разі несплати хлібом закон передбачав конфіскацію всього майна.

Така ж доля чекала і робітників України. Прагнучи створити видимість піклування про робітників, Скоропадський прийняв рішення про створення при міністерстві праці «Комітету Труда»³⁹. На нього покладалося попереднє обговорення законопроектів, підготовлених міністерством праці. До комітету входили по одному представнику від міністерств праці, торгівлі та промисловості, шляхів, народного здоров'я та внутрішніх справ; два професори — спеціалісти з економічних проблем; 8 представників від промисловців та 8 робітників⁴⁰. Однак комітет так і не зміг захистити інтереси робітників, а після того, як фабриканти засипали гетьмана вимогами відмінити прийнятий Центральною Радою закон про 8-годинний робочий день, Скоропадський надав право вирішувати питання про робочий день міністру торгівлі та промисловості. Міністр дуже швидко скористався цим правом і «дозволив» 12-годинний робочий день на металургійних підприємствах⁴¹.

³⁴ ЦДАЖР України, ф. 1064, оп. 2, спр. 1, арк. 156—157.

³⁵ Черячукін А. В. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918—1919 гг.// Донская летопись.— Белград, 1924.— № 3.— С. 169.

³⁶ Державний вістник.— 1918.— 19 липня.

³⁷ Там же.

³⁸ Там же.

³⁹ Там же.— 24 липня.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Доленга С. Назв. праця.— С. 47.

Після того як за допомогою сили та карних експедицій гетьман не зміг зламати опір селянства, робітників та інтелігенції, він намагається створити національний кабінет уряду та знайти підтримку серед широких українських громадських кіл. Влітку Скоропадський доручає своєму міністрові Д. Дорошенку, який був єдиним серед міністрів, хто контактував з керівництвом Національного Союзу, досягти домовленості про вступ представників Союзу до уряду. Пізніше відбулася зустріч гетьмана з членами Союзу В. Винниченком, А. Ніковським та Ф. Швецем, на якій досягнуто згоди про формування нового кабінету міністрів.

Щоб заручитись підтримкою української інтелігенції, Павло Скоропадський звертає увагу на українізацію школи. Слід вказати на те, що українізація весь час зустрічала негативне ставлення з боку монархічних партій. Вороже її зустріли також батьківські комітети середніх шкіл. Тому, щоб уникнути конфліктів, гетьман вважав доцільнішим засновувати нові українські гімназії, ніж українізувати російські. Він дає добро на відкриття 54 українських гімназій, а в російських гімназіях вводить як обов'язкові предмети українську мову, історію та географію України і історію української літератури⁴². 17 серпня 1918 р. приймає рішення про перетворення Київського народного українського університету в Київський державний український університет та заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Гетьман також затвердив закон про заснування у місті Києві державного драматичного театру та державної драматичної школи. Згодом вийшов закон про право написання та захисту дисертацій наукових праць українською мовою. Були утворені Військова академія та Всеукраїнська національна бібліотека⁴³, а також Український державний архів, в якому мали бути документи історії України, перевезені з архівів Москви та Петрограда. 24 листопада 1918 р. відбулося урочисте відкриття Української академії наук. На президента академії наук запрошувався М. Грушевський, але він відмовився. Першим президентом УАН став В. Вернадський⁴⁴. Однак було б відступом від історичної правди віднести ці заходи по розвитку національної культури тільки на адресу гетьмана. Чималу роль у цій справі відіграв міністр освіти М. Василенко.

Восени різко змінилася міжнародна ситуація. Розпалася Австро-Угорська імперія. У Німеччині назрівала революція. Антанта підтримувала російські монархічні організації і ставилася негативно до «сепаратизму» народів колишньої Російської імперії. Усі ці фактори зробили становище гетьманської держави хитким. Вона не мала регулярної армії, а з розпадом Австро-Угорщини та революційними подіями у Німеччині їй загрожувала окупація військами Антанти⁴⁵.

За цих умов гетьман тільки частково виконав пункти домовленості, що були досягнуті з керівництвом Національного Союзу. Замість утворення нового національного уряду він проводить реорганізацію старого уряду Ф. Лизогуба. Вводить до Ради міністрів 5 представників Національного Союзу (4 члени партії соціалістів-федералістів — А. В'язлов, О. Лотоцький, П. Стебницький, М. Славинський та безпартійний В. Леонтович)⁴⁶. На реорганізацію уряду десять міністрів-кадетів відповіли протестом. Вони подали голові Ради міністрів Ф. Лизогубу «Записку в справі зовнішньої політики України», в якій пропонували розпочати військові дії проти РСФРР та боротися за відбу-

⁴² Енциклопедія українознавства / Під редакцією В. Кубійовича. — Париж; Н.-Йорк, 1976. — Т. 8. — С. 2869.

⁴³ Державний вістник. — 1918. — 8 серп.

⁴⁴ Енциклопедія українознавства. — Т. 9. — С. 3335.

⁴⁵ Левицький В. Українська державна путь. — Львів, 1933. — Ч. 1. — С. 72—73.

⁴⁶ Галаган М. З моїх споминів. — Львів, 1930. — Ч. IV. — С. 67—68.

дову «єдиной и неделимой» Росії. Партія кадетів схвалила позицію «десятки» та заборонила своїм членам підтримувати П. Скоропадського і входити до його уряду⁴⁷. Серед інших політичних партій розпочалася боротьба двох орієнтацій: національно-самостійницької та федеративної, що передбачала відновлення єдиної Росії. Це призвело до кризи ряду партій. Зокрема, Союз хліборобів-власників розпався на дві частини: дрібні хлібороби подали гетьманові меморандум з вимогою незалежності України, а заможні члени Союзу стояли за федерацію з Росією.

Робота коаліційного уряду була нетривалою. Дуже швидко з міністрами-українцями в уряді перестали рахуватися, а після того, як стало відомо, що генерала Денікіна призначено верховним головнокомандуючим усіма військовими силами на території колишньої Росії, діяльність уряду взагалі стала неможливою. Основною причиною кризи коаліційного уряду стало наполягання міністрів-протофісівців* на підпорядкуванні української армії генералові Денікіну. Міністри-українці виступили з різким протестом, але гетьман не звернув на це уваги. Навпаки, він підтримав ідею свого генерального штабу про можливість об'єднання командування військами Дону та України. Скоропадський навіть відважився на зустріч з отаманом Донського війська генералом Красновим, на якій вони вирішували практичні питання співпраці у військовій галузі⁴⁸.

Саме в цей час Український Національний Союз звернувся до уряду з проханням дозволити провести конгрес. Крім того, українські соціалістичні партії висунули вимогу ввести до складу уряду їхніх представників. Однак гетьман заборонив проведення конгресу. Були відкинуті й ідеї розширення складу уряду. Міністрам-українцям нічого не залишалось, як скласти свої повноваження. 14 листопада урядова коаліція розпалася.

Восени 1918 р. активізував роботу Союз українських заводчиків і фабрикантів, який вимагав від Скоропадського різними державними заходами (звільнення від податків, асигнуваннями тощо) допомогти «збіднілим» капіталістам стати на ноги. Буржуазія змусила гетьмана затвердити новий закон про вибори до міських дум, за яким вплив у органах місцевого самоврядування переходив до рук фабрикантів. Поряд з цим Скоропадський підписує вироблений поміщиками (під головуванням князя Голіцина) закон про нові вибори до земських самоврядувань, яким земства фактично передавалися в руки поміщиків. На початку листопада 1918 р. в Києві відбувся з'їзд поміщиків України, в якому взяв участь і гетьман. На з'їзді поміщики змогли переконати його в тому, що на Україні земельна реформа не потрібна. Скоропадський обіцяє відмінити своє рішення про примусове утворення державного земельного фонду як форми надання допомоги безземельним селянам.

Поміщики та промисловці підготували і провели другий з'їзд «Протофісу». З огляду на погіршення становища гетьмана внаслідок урядової кризи «Протофіс» вирішив надати йому допомогу, за яку від Скоропадського вимагали припинення контактів з українськими партіями, взяття курсу на відновлення Великої Росії та орієнтацію на країни Антанти.

Все це змушує гетьмана остаточно порвати з українським національним рухом і підтримати вимоги російських монархістів. Він вірив у те, що за зміну орієнтації отримає допомогу від російського офіцера та Антанти. Саме тому гетьман приймає рішення про облік і при-

⁴⁷ Киевская мысль.— 1918.— 18 окт.

* Від «Протофісу» — «Спілки представників промислу, торгівлі, фінансів та сільського господарства». — *Ред.*

⁴⁸ Мельник М. Українська держава 1917—1920 років у світлі міжнародного права // Визвольний шлях.— Лондон, 1971.— Кн. 10.— С. 1107.

зов на військову службу офіцерів та унтер-офіцерів колишньої російської армії, а 10 листопада видає наказ про оголошення військового стану на Чернігівщині, Київщині та Полтавщині. Вся повнота влади в цих старостах переходила до рук командирів корпусів, яким надавалися права командуючих окремими арміями згідно з «Положенням о полевом управлении войск в военное время». Цивільній владі належало керуватися окремими статтями «Свода законов Российской Империи»⁴⁹. Так на території Української держави відновлювалася юрисдикція ще низки законів царської Росії.

14 листопада 1918 р. генерал Скоропадський затвердив новий склад уряду, на чолі якого став С. Н. Гербель. Була оголошена також «Грамота Гетьмана всієї України», якою скасовувалася суверенність Української держави та проголошувалась федерація України з Великою Росією. «В цій федерації,— говорилося у грамоті,— Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок та законність в краю і в її межах вперше вільно відвели дух всі принижені більшовиками громадяни бувшої Росії». Основним завданням гетьмана та його уряду ставало «утворення Всеросійської Федерації, якої кінцевою метою буде відновлення Великої Росії»⁵⁰.

І немов навмисне у цей день призначення нового уряду в Києві була розстріляна гетьманською вартою та російськими офіцерами мирна демонстрація робітників і студентів, що вийшли в знак протесту проти дій гетьмана на вулиці міста з червоними прапорами. У відповідь на ці дії гетьманського уряду залізничники Київського вузла оголосили 15 листопада страйк. Через два дні застрайкували робітники заводу «Арсенал» та інших підприємств міста. Згодом почався політичний страйк у Херсоні⁵¹. Масовий страйковий рух робітників все більше нарастив і у листопаді паралізував дії гетьманської влади і німецького командування, посилив їх розгубленість та невпевненість, сприяв підготовці загального повстання. Боротьба з гетьманським урядом набирала дедалі загрозливіших форм. В різних районах України успішно діяли численні повстанські загони⁵². Селянські виступи посилювали загальне недовір'я до Скоропадського, в якому за гетьманськими регаліями все чіткіше проступали риси царського генерала та поміщика.

Важливим фактором дестабілізації гетьманського режиму стала діяльність більшовиків України. У липні 1918 р. була утворена КП(б)У, а до осені вже діяла розгалужена мережа підпільних комуністичних організацій. У листопаді був сформований Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Г. Л. Пятаковим. Але українські соціалістичні партії, об'єднані в УНС, діяли більш енергійно.

13 листопада 1918 р. в приміщенні міністерства шляхів на Бібіковському бульварі відбулося засідання Українського Національного Союзу, на якому остаточно був схвалений план повстання проти гетьмана та обрана Директорія⁵³. У ніч з 14 на 15 листопада вона звернулася з відозвою до населення України, в якій говорилося: «Генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народної влади. Все правительство його, як протинародне, протинаціональне, оповіщаємо недейсним. Пропонуємо генералу Скоропадському й його міністрам залишити обманом і насильством захоплені урядові посади»⁵⁴.

Що міг протиставити гетьман Директорії та масовому народному повстанню? Ще влітку 1918 р. з дозволу німецьких окупаційних властей почалося формування восьми армійських корпусів. Їх штаби розташу-

⁴⁹ ЦДАЖР України, ф. 1325, оп. 1, спр. 6, арк. 29—30.

⁵⁰ Андрієвський В. З минулого.— Берлін, 1923.— Т. 2.— С. 189.

⁵¹ Історія Української РСР.— Т. 5.— С. 319—320.

⁵² Верстюк В. Ф. Махновщина.— С. 10—40.

⁵³ ЦДАЖР України, ф. 1325, оп. 1, спр. 6, арк. 29—30.

⁵⁴ Винниченко В. Назв. праця.— Ч. III.— С. 111—112.

валися у Києві, Житомирі, Вінниці, Одесі, Чернігові, Полтаві, Харкові і Катеринославі. Проте формування їх йшло дуже повільно. Восени вони не були укомплектовані й озброєні. До того ж більшість солдатів і частина командирів були незадоволені гетьманським режимом.

Залишившись без реальної сили, Скоропадський шукає шляхи до порозуміння з Антантою. Він направляє свого представника до Румунії, де перебували посли всіх держав⁵⁵. З ініціативи Скоропадського новий гетьманський уряд 20 листопада надіслав телеграми білогвардійцям Дону, Кубані, Тереку і місії Добровольчої армії з пропозицією прислати до Києва своїх представників на конференцію, яка б обговорила питання боротьби з Радянською Росією, відновлення монархії та надання допомоги Українській державі у боротьбі з Директорією⁵⁶. 29 листопада гетьман підтримує рішення Ради міністрів видати з державної скарбниці України представникові Добровольчої армії 10 млн. карбованців для формування нових військових частин⁵⁷. Та надії гетьмана виявилися марними.

Директорія, виїхавши до Білої Церкви, в розташування полку галицьких «січових стрільців», який перейшов на її бік, на певний час зосередила в своїх руках керівництво повстанським рухом на Україні. Протягом другої половини листопада — першої половини грудня 1918 р. під її контроль перейшла більша частина території України⁵⁸. Директорію підтримали гетьманські війська: дивізія сірожупанників, що перебувала на Чернігівщині; запорізька дивізія, яка стояла на Харківщині; «чорноморський козацький кіш», який формувався у Бердичеві, та інші. Фактично влада Скоропадського трималася тільки у місті Києві та й то висіла на волосині.

Після того як повстанська армія розбила гетьманські частини під Мотовилівкою, в розпорядженні Скоропадського майже не залишилось військових сил. Київ обороняли тільки добровольці та незначна кількість російських офіцерів. 14 грудня війська Директорії ввійшли до Києва, а опівдні генерал Скоропадський підписав останній офіційний документ: «Я, гетьман усієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх своїх сил, щоб вивести край з того тяжкого становища, в яким він перебуває. Бог не дав мені сил справитись із цим завданням, і нині я, з огляду на умови, які тепер склались, керуючись виключно добром України, відмовлююсь від влади. Павло Скоропадський»⁵⁹. Свої повноваження він заповів урядові, але того ж дня Рада міністрів всю владу передала до рук Директорії, яка 17 грудня оголосила гетьмана поза охороною закону, а його майно конфіскованим⁶⁰.

Деякий час генерал Скоропадський переховувався у Києві. Слід відзначити, що С. Петлюра знав місце притулку колишнього гетьмана, але не віддав наказу про його арешт. Існує дві версії щодо цього факту: перша — Директорія на переговорах з німцями все-таки погодилася на вільний виїзд Скоропадського з України і друга — С. Петлюра був членом масонської ложі, яка й заборонила йому чіпати генерала⁶¹. За допомогою німців Павло Скоропадський виїздить за кордон — спочатку до Швейцарії, а потім до Німеччини, де йому була дарована вілла та призначена пенсія. На певний час колишній гетьман відходить від політики.

Семимісячне правління Павла Скоропадського, якому німецько-австрійські окупаційні власті надали архаїчного декору гетьманства,

⁵⁵ Мельник М. Назв. праця.— С. 1105—1115.

⁵⁶ Черячукін А. В. Назв. праця.— С. 188—210.

⁵⁷ Там же.— С. 212—213.

⁵⁸ Дорошенко Д. Назв. праця.— С. 418.

⁵⁹ Нова Рада.— 1918.— 24 груд.

⁶⁰ Там же.

⁶¹ Христюк П. Назв. праця.— С. 158—170.

по суті означало реставрацію «буржуазно-поміщицького монархізму на Україні при підтримці кадетсько-октябристських елементів всеросійської буржуазії і з допомогою німецьких військ...»⁶².

Проголосивши суверенітет Української держави, гетьман не зміг позбавитися залежності від Берліна. Природно, що йому, великому поміщикові, інтереси землевласників і фабрикантів були значно ближчі, ніж сподівання українських селян і робітників. З його згоди на Україні знайшли притулок численні загальноросійські контрреволюційні організації — «Монархічний блок», «Союз відродження Росії», «Союз російського народу», «Національний центр» та інші. А водночас репресіям і гонінню піддавалися не тільки більшовицькі, а й політичні партії соціалістичного, демократичного напрямку.

Промонархічні погляди, непослідовність, слабкі вольові якості за складних умов політичної ситуації на Україні у кінцевому підсумку привели Скоропадського до власноручного відречення від декларованої незалежності Української держави, до намагань інтегрувати її у єдиний фронт боротьби за відновлення Великої Росії. Та головною силою, яка підняла Скоропадського до гетьманства, була німецька окупаційна влада. Її падіння призвело до політичної смерті новоявленого гетьмана.

Після громадянської війни у європейських державах осіла численна українська еміграція. Варшава, Берлін, Прага, Відень, Париж стали центрами перебування вихідців з України. Політична і воєнна поразка, складне переплетення ідейних орієнтацій привели до появи на арені емігрантського життя нових політичних груп.

Однією з таких організацій і став «Український союз хліборобів-державників» (УСХД), що виник у Відні в 1920 р. До нього ввійшли представники вже відомих партій — Української демократично-хліборобської, Союзу земельних власників та колишньої Громади. Засновником УСХД був В. Липинський, великий землевласник з Уманщини, ідеолог монархічного напрямку в українській еміграції⁶³. Емісари організації учають на віллу у Ванзеї, де проживав П. Скоропадський. Їм вдалося переконати його у тому, щоб він очолив Союз. З 1922 р. починається активне політичне життя колишнього гетьмана. Завдяки його зусиллям зростає авторитет Союзу серед української еміграції, утворюються філії у Чехословаччині, Франції, США, Канаді та Західній Україні⁶⁴. Зростає тираж друкованого органу Союзу журналу «Поступ». Завдяки Скоропадському організація підтримує контакти з урядами багатьох країн і отримує від них фінансову допомогу⁶⁵.

Щоб залучити до спілки широке коло української еміграції, її голова доручає провідному теоретику УСХД В. Липинському розробити модель майбутньої монархічної Української держави. Так у середині 20-х років з'являється теорія «Української дідичної, класократичної, трудової монархії-гетьманства». Відповідно до неї, на чолі України повинен стояти «дідичний монарх (читай: рід Скоропадських. — Авт.) — гетьман, який відповідає за свої вчинки лише перед всевишнім і перед самим собою. Він не обмежений ніякими правовими прерогативами, проте при нагоді може надати права та привілеї своїм підлеглим або позбавити їх цього»⁶⁶. Поряд з цим доводилося, що, оскільки «народ ніколи сам не правив», то йому краще, «коли ним прав'ять доб-

⁶² Ленін В. І. Тези про сучасне політичне становище // Повне зібр. творів. — Т. 36. — С. 304.

⁶³ Липинський В. Листи до братів-хліборобів // Хліборобська Україна. — Відень, 1925. — Кн. II. — С. 31—32.

⁶⁴ Левицький В. Назв. праця. — Ч. 1. — С. 102—104.

⁶⁵ Хліборобська Україна. — Т. 1. — С. 32; Томашевський С. Про ідеї, героїв і політику. — Львів, 1929. — С. 120.

⁶⁶ Липинський В. Назв. праця. — С. 31—36.

ре». Ідеологія Союзу визнавала, що держава може бути збудована тільки зусиллями національної еліти. В ній законом обмежувалася свобода особи та індивідуальна ініціатива, а участь громадянства у державному управлінні «не буде ґрунтуватись на загальному виборчому праві»⁶⁷.

Як вже відзначалося, в основі ідеології Союзу лежала концепція «трудової монархії». Цікаво, що один з її прихильників — Кость Левицький — вважав концепцію «дуже подібною своєю основною схемою до італійського фашизму з його «Кооперативними Радами»⁶⁸. Не виключено, що така схожість поглядів дозволила Скоропадському лояльно зустріти прихід до влади у Німеччині Гітлера. Він навіть налагодив особисті зв'язки з нацистськими бонзами — Герінгом та Розенбергом, а в 1933 р. в Мюнхені було видано листівку, на якій зображено Скоропадського у фашистському мундирі.

З перших днів приходу гітлерівців до влади Скоропадський вивчає можливість отримати з їх рук «Самостійну Україну»⁶⁹. В листі, адресованому раднику гестапо Шредеру та імперській рейхсканцелярії, він пропонує за допомогою нацистської Німеччини створити фашистську «великоукраїнську державу». «Зв'язана з Німеччиною Велика Україна, — писав Скоропадський, — повинна, природно, на всі часи зберегти свій сільськогосподарський характер. Технічну допомогу має отримати від третього рейху. Тільки таким чином навіки можуть бути забезпечені здорові економічні відносини і зв'язки між двома великими державами відповідно до їх природи»⁷⁰.

У 1937 р. Скоропадський встановлює тісні контакти з «абвером», зустрічається з адміралом Канарісом. Перед початком Великої Вітчизняної війни Союз Скоропадського переміщується з Берліна ближче до кордонів СРСР. Проте гітлерівці дуже рідко звертаються до послуг колишнього гетьмана. Тільки в 1944 р., коли з ініціативи Розенберга почав створюватися так званий Український національний комітет (УНК), який мав об'єднати всіх українських націоналістів, знову згадали про Павла Скоропадського. У відомстві Розенберга навіть йшло обговорення його кандидатури на посаду голови УНК. Однак інстанції СС висловили побоювання, що колишній гетьман Скоропадський не має належного впливу серед українських націоналістів. В результаті обговорення його кандидатура відпала.

Наприкінці війни, 26 квітня 1945 р., під час бомбардування станції Пляттінг у Баварії, Скоропадський був смертельно поранений. Так закінчилося життя людини, чие сходження до гетьманських висот було епізодом, що розділив навпіл десятиліття вірного служіння «Царю и Отечеству» та марних сподівань «дідичної монархії» на терені України.

⁶⁷ Там же. — С. 32.

⁶⁸ Левицький В. Назв. праця. — Ч. 1. — С. 102.

⁶⁹ Перший делегатський з'їзд Української громади в Німеччині 21—22 вересня 1940 р. — Берлін, 1940. — С. 4—9.

⁷⁰ ЦДАГО України. — ф. 57, оп. 4, спр. 338, арк. 117.

Шановні читачі!

Нагадуємо, що журнал розповсюджується за передплатою, яка приймається всіма агентствами «Союздрук» без обмежень. Індекс — 74499. Ціна у 1993 р. на півріччя — 120 крб., на квартал — 60 крб., на місяць — 20 крб.